

OBWIESZCZENIE MINISTRA OBRONY NARODOWEJ

z dnia 11 grudnia 1991 r.

w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 21 maja 1963 r. o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej.

1. Na podstawie art. 16 pkt 1 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 113, poz. 491) ogłasza się w załączniku do niniejszego obwieszczenia jednolity tekst ustawy z dnia 21 maja 1963 r. o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. Nr 22, poz. 114), z uwzględnieniem zmian wprowadzonych:

- 1) ustawą z dnia 30 czerwca 1970 r. zmieniającą ustawę o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. Nr 16, poz. 135) — objętych jednolitym tekstem ustalonym obwieszczeniem Ministra Obrony Narodowej z dnia 1 października 1970 r. (Dz. U. Nr 25, poz. 203),
- 2) ustawą z dnia 30 czerwca 1977 r. zmieniającą ustawę o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. Nr 21, poz. 90) — objętych jednolitym tekstem ustalonym obwieszczeniem Ministra Obrony Narodowej z dnia 4 lipca 1977 r. (Dz. U. Nr 23, poz. 101),
- 3) ustawą z dnia 20 czerwca 1985 r. o Prokuraturze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. Nr 31, poz. 138);
- 4) ustawą z dnia 31 lipca 1985 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. Nr 38, poz. 181);

- 5) ustawą z dnia 25 października 1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 113, poz. 491)

oraz z uwzględnieniem zmian wynikających z przepisów ogłoszonych przed dniem wydania niniejszego jednolitego tekstu i z zastosowaniem ciągłej numeracji rozdziałów, artykułów, ustępów i punktów.

2. Podany w załączniku do niniejszego obwieszczenia jednolity tekst ustawy nie obejmuje następujących przepisów:

- 1) art. 58, 59, 62 ust. 1 pkt 1 i ust. 2 oraz art. 63 ustawy z dnia 21 maja 1963 r. o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. Nr 22, poz. 114) w brzmieniu:

„Art. 58. W Kodeksie karnym Wojska Polskiego (Dz. U. z 1957 r. Nr 22, poz. 107, z 1958 r. Nr 36, poz. 165, z 1960 r. Nr 51, poz. 299 i z 1961 r. Nr 6, poz. 40) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) w art. 7 dotychczasową treść oznacza się jako § 1 oraz dodaje się § 2 w brzmieniu:

„§ 2. Za karę dyscyplinarną w rozumieniu § 1 uważa się również środki wychowawcze stosowane przez sąd honorowy lub koleżeński.”;

- 2) w art. 23 § 1 otrzymuje brzmienie:

„§ 1. Nie popełnia przestępstwa żołnierz, który w przypadku jawnego nieposłuszeństwa lub oporu ze strony

podwładnego zastosuje środki niezbędne w celu zmuszenia do posłuchu dla swego rozkazu, do którego wydania jest uprawniony, a w sytuacji bojowej używa broni w stosunku do podwładnego, który odmawia posłuszeństwa, porzuca broń lub samowolnie opuszcza stanowisko, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a inne środki są niewystarczające "

Art. 59. W ustawie z dnia 6 czerwca 1958 r. o służbie wojskowej szeregowców i podoficerów Sił Zbrojnych (Dz. U. z 1958 r. Nr 36, poz. 164, z 1959 r. Nr 14, poz. 75 i z 1961 r. Nr 6, poz. 39) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) w art. 12 ust. 1 wyrazy „lub przed sądem koleżeńskim” zastępuje się wyrazami „albo przed sądem koleżeńskim lub honorowym”;
- 2) w art. 14 ust. 3 wyrazy „sądu koleżeńkiego” zastępuje się wyrazami „sądu honorowego”;
- 3) w art. 21 ust. 2 otrzymuje brzmienie:

„2. Za czyny, które naruszają honor i godność żołnierską, podoficerowie zawodowi i nadterminowi ponoszą odpowiedzialność przed sądami honorowymi, a szeregowcy oraz podoficerowie pełniący inną czynną służbę wojskową — odpowiedzialność dyscyplinarną albo przed sądami koleżeńskimi.”

„Art. 62. 1. Tracą moc:

- 1) art. IV przepisów wprowadzających Kodeks karny Wojska Polskiego (Dz. U. z 1957 r. Nr 22, poz. 108),
- „2. Do czasu wydania rozporządzenia określonego w art. 38 ust. 2 zachowuje moc — w stosunku do żołnierzy, którzy popełnili wykroczenia przed wcieleniem do czynnej służby wojskowej — art. IV ust. 1 przepisów wymienionych w ust. 1 pkt 1, a do czasu wydania regulaminu dyscyplinarnego Sił Zbrojnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz przepisów dotyczących sądów honorowych i kole-

żeńskich na podstawie niniejszej ustawy zachowują moc regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz statuty sądów honorowych i koleżeńskich wydane na podstawie ustawy wymienionej w ust 1 pkt 2

Art. 63. Ustawa wchodzi w życie w trzy miesiące po dniu ogłoszenia.”

2) art. 3 ustawy z dnia 30 czerwca 1970 r. zmieniającej ustawę o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. Nr 16, poz. 135) w brzmieniu:

„Art. 3. Ustawa wchodzi w życie z dniem ogłoszenia

3) art. 3 ustawy z dnia 30 czerwca 1977 r. zmieniającej ustawę o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. Nr 21 poz. 90) w brzmieniu:

„Art. 3. Ustawa wchodzi w życie z dniem ogłoszenia

4) art. 120 ustawy z dnia 20 czerwca 1985 r. o Prokuraturze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. Nr 31, poz. 138) w brzmieniu:

„Art. 120. Ustawa wchodzi w życie z dniem 1 września 1985 r.”

5) art. 131 ustawy z dnia 31 lipca 1985 r. o służbie funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. Nr 38, poz. 181) w brzmieniu:

„Art. 131. Ustawa wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 1986 r.”

6) art. 17 i 18 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 113, poz. 491) w brzmieniu:

„Art. 17 Do czasu wydania przepisów wykonawczych przewidzianych w ustawach zmienianych niniejszą ustawą, nie dłużej jednak niż przez okres sześciu miesięcy od dnia wejścia w życie niniejszej ustawy, zachowują moc przepisy dotychczasowe.

Art. 18. Ustawa wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.”

Minister Obrony Narodowej: *P. Kołodziejczyk*

Załącznik do obwieszczenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 11 grudnia 1991 r. (poz. 17)

USTAWA

z dnia 21 maja 1963 r.

o dyscyplinie wojskowej oraz o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej.

Rozdział 1

Przepisy ogólne

Art. 1. 1. Dyscyplina wojskowa zobowiązuje żołnierza do przestrzegania Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i innych ustaw oraz wydanych na ich podstawie rozporządzeń i zarządzeń dotyczących Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej

Polskiej, a także regulaminów i rozkazów wydanych przez Ministra Obrony Narodowej, jak również rozkazów przełożonych.

2. Podstawą dyscypliny wojskowej jest miłość Ojczyzny, wierność Narodowi, niezłomność w dotrzymywaniu przysięgi wojskowej, świadomość potrzeby jak najlepszego służenia Rzeczypospolitej Polskiej, poczucie osobistej od-

powiedzialności za powierzony obowiązek obrony państwa, szczególna cześć i przywiązanie do symboli Państwa Polskiego i jego Sił Zbrojnych oraz szacunek i pełne zaufanie do przełożonych

Art. 2. 1. Żołnierz jest obowiązany wypełniać konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej oraz postępować zgodnie z rotą złożonej przysięgi wojskowej.

2. Zasady etyki oraz honoru i godności oficerów zawodowych określa Kodeks Honorowy Oficera Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, przyjęty przez zebrania oficerskie

Art. 3. 1. Obowiązkiem przełożonych jest utrzymywanie dyscypliny wojskowej wśród podwładnych im żołnierzy

2. Przełożonym przysługuje prawo stosowania środków wychowawczych niezbędnych dla utrzymania dyscypliny wojskowej.

3. Środkami wychowawczymi są w szczególności wyróżnienia i kary dyscyplinarne.

Art. 4. 1. W umacnianiu dyscypliny wojskowej współdziałają z przełożonym kolektyny żołnierskie.

2. Kolektyny żołnierskie dążą w szczególności, poprzez odpowiednie oddziaływanie wychowawcze, do zapewnienia przestrzegania przez żołnierzy porządku wojskowego i zapobiegania naruszeniom dyscypliny wojskowej.

3. Szczegółowe zadania oraz zasady i formy działania kolektywów żołnierskich określa Minister Obrony Narodowej.

Art. 5. 1. W razie nieposłuszeństwa lub oporu ze strony żołnierza przełożony albo starszy stopniem jest obowiązany zastosować środki niezbędne do wymuszenia posłuchu dla rozkazu, do którego wydania był uprawniony

2. W sytuacji bojowej przełożony albo starszy stopniem ma prawo użyć broni przeciwko żołnierzowi, który odmawia posłuszeństwa, porzuca broń lub samowolnie opuszcza stanowisko, jeżeli okoliczności wymagają natychmiastowego przeciwdziałania, a inne środki nie są wystarczające.

Rozdział 2

Udzielanie wyróżnień

Art. 6. 1. Wyróżnień udziela się żołnierzom za dokonanie czynu świadczącego o męstwie lub odwadze, za poważne osiągnięcia w wykonywaniu zadań służbowych oraz żołnierzom, którzy przodują w służbie, wyróżniają się troską o mienie wojskowe albo posiadają inne zasługi lub osiągnięcia.

2. Wyróżnień udziela się również jednostkom i pododdziałom wojskowym za osiągnięcia bojowe lub wysoki stopień gotowości bojowej oraz za bardzo dobre wyniki szkoleniowe, a także za uzyskanie wybitnych osiągnięć w wykonywaniu innych zadań służbowych

Art. 7. 1. Żołnierzom mogą być udzielane następujące wyróżnienia:

- 1) pochwała,
- 2) pochwała w rozkazie,
- 3) krótkoterminowy urlop,
- 4) nagroda rzeczowa lub pieniężna,
- 5) pismo pochwalne ze zdjęciem żołnierza na tle rozwiniętego sztandaru jednostki lub bandery wojennej,
- 6) list gratulacyjny,
- 7) dyplom uznania,

- 8) nagrodzenie bronią palną lub białą z dedykacją
- 9) nadanie wyróżniającego tytułu odznaki wzorowego żołnierza,
- 10) wpisanie nazwiska i zasług do kroniki jednostki albo do księgi zasłużonych
- 11) wyznaczenie na wyższe stanowisko służbowe
- 12) mianowanie na kolejny stopień wojskowy
- 13) nadanie medału
- 14) wpisanie nazwiska i zasług do „Honorowej Księgi Czynów Żołnierskich”

2. Wyróżnieniem jest także wcześniejsze skreślenie po przednio wymierzonej kary dyscyplinarnej

3. Jednostkom i pododdziałom wojskowym mogą być udzielane następujące wyróżnienia

- 1) pochwała w rozkazie,
- 2) nagroda rzeczowa lub pieniężna,
- 3) dyplom uznania,
- 4) nadanie miana przodującego oddziału lub innego za szczytnego miana,
- 5) nadanie medału pamiątkowego

4. Minister Obrony Narodowej może ustanawiać w drodze rozporządzenia również inne rodzaje wyróżnień udzielanych żołnierzom oraz jednostkom i pododdziałom wojskowym.

Art. 8. Niezależnie od wyróżnień udzielanych przez przełożonych mogą być przedstawiane wnioski o nadanie żołnierzom lub jednostkom wojskowym orderów lub odznaczeń albo odznak w przypadkach i na zasadach określonych w odrębnych ustawach

Art. 9. Przepisy art. 6—8 stosuje się odpowiednio do studentów szkół wyższych odbywających zajęcia wojskowe w studium wojskowym w czasie trwania studiów

Art. 10. Uprawnienia poszczególnych przełożonych w zakresie udzielania wyróżnień oraz zasady i tryb ich udzielania określa regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej

Rozdział 3

Karanie dyscyplinarne

Art. 11. 1. Każde naruszenie dyscypliny wojskowej jest przewinieniem dyscyplinarnym

2. Za przewinienia dyscyplinarne przełożeni wymierzają żołnierzom kary dyscyplinarne, jeżeli inne środki wychowawcze nie są wystarczające

Art. 12. Odpowiedzialności dyscyplinarnej podlegają

- 1) żołnierze w czynnej służbie wojskowej,
- 2) studenci, o których mowa w art. 9 — za przewinienia dyscyplinarne popełnione podczas odbywania zajęć wojskowych lub w związku z nimi,
- 3) jeńcy wojenni i inne osoby w przypadkach i na zasadach przewidzianych w odrębnych ustawach lub w umowach międzynarodowych.

Art. 13. 1. Żołnierzom mogą być wymierzone następujące kary dyscyplinarne:

- 1) upomnienie
- 2) nagana
- 3) nagana w rozkazie
- 4) nagana z ostrzeżeniem

- 5) zakaz opuszczania miejsca zakwaterowania przez czas określony,
- 6) pozbawienie wyróżniającego tytułu i odznaki wzorowego żołnierza,
- 7) areszt do 14 dni,
- 8) ostrzeżenie o niepełnej przydatności na zajmowanym stanowisku służbowym,
- 9) wyznaczenie na niższe stanowisko służbowe,
- 10) ostrzeżenie o niepełnej przydatności do zawodowej służby wojskowej,
- 11) obniżenie stopnia wojskowego,
- 12) wydalenie ze służby wojskowej pełnionej w charakterze kandydata na żołnierza zawodowego,
- 13) usunięcie z zawodowej służby wojskowej,
- 14) pozbawienie posiadanego stopnia wojskowego.

2. Niezależnie od kar wymienionych w ust. 1 można ponadto wymierzyć karę zakazu prowadzenia pojazdów mechanicznych na okres od 6 miesięcy do 3 lat. Karę tę wymierza się tylko za czyn polegający na naruszeniu przepisów o ruchu drogowym, za który odrębna ustawa przewiduje orzeczenie takiej kary.

3. Jeżeli koniec kary, o której mowa w ust. 2, upływa po zwolnieniu żołnierza z czynnej służby wojskowej, może on w terminie trzydziestu dni od dnia zwolnienia z tej służby wystąpić do sądu wojskowego właściwego ze względu na siedzibę jednostki wojskowej, w której żołnierz pełnił służbę, z wnioskiem o uchylenie kary. Od orzeczenia sądu odwołanie nie przysługuje. Szczegółowe zasady i tryb postępowania w tych sprawach określa Minister Obrony Narodowej w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości w drodze rozporządzenia.

4. Wykonanie kary aresztu można zawiesić na okres od dwóch do sześciu miesięcy.

5. W stosunku do oficerów i chorążych w czynnej służbie wojskowej oraz podoficerów zawodowych kara obniżenia lub pozbawienia posiadanego stopnia wojskowego może być wymierzona wyłącznie na wniosek sądu honorowego.

Art. 14. 1. Za przewinienie dyscyplinarne można ukarać tylko jeden raz i wymierzyć tylko jedną karę dyscyplinarną.

2. W razie jednoczesnego karania za kilka przewinień wymierza się za te przewinienia jedną karę odpowiednio surowszą.

3. Przy wymierzaniu kary dyscyplinarnej uwzględnia się w szczególności pobudki czynu, stopień winy i wagę popełnionego przewinienia, dotychczasowe zachowanie się winnego oraz okres pełnienia czynnej służby wojskowej.

Art. 15. 1. Nie można karać dyscyplinarnie po upływie sześciu miesięcy od dnia popełnienia przewinienia dyscyplinarnego.

2. Termin określony w ust. 1 nie ma zastosowania, jeżeli:

- 1) wymierzenie kary dyscyplinarnej ma nastąpić w związku z odmową wszczęcia postępowania karnego, umorzeniem lub warunkowym umorzeniem tego postępowania albo zaniechaniem przez sąd zastosowania środków wychowawczych lub poprawczych,
- 2) przewinienie dyscyplinarne zostało ujawnione w wyniku działalności organów kontroli,
- 3) wpłynął wniosek sądu honorowego lub koleżeńskieg o wymierzenie kary dyscyplinarnej.

3. W przypadkach określonych w ust. 2 kara dyscyplinarna nie może być wymierzona po upływie trzech miesięcy od dnia uprawomocnienia się orzeczenia sądu lub postanowienia prokuratora wojskowego albo od dnia przekazania dowódcy jednostki wojskowej wniosków z przeprowadzonej kontroli. Kary dyscyplinarnej nie można jednak wymierzyć po upływie jednego roku od dnia popełnienia przewinienia.

Art. 16. Do czasu trwania czynnej służby wojskowej nie zalicza się okresu, na który żołnierz samowolnie opuścił swoją jednostkę lub wyznaczone miejsce przebywania albo przez który samowolnie poza nimi pozostawał. Jednakże okres ten można zaliczyć do czasu trwania czynnej służby wojskowej, jeżeli w późniejszym okresie żołnierz wyróżnił się wzorową służbą i kara dyscyplinarna wymierzona za to przewinienie została skreślona w drodze wyróżnienia.

Art. 17. 1. Jeżeli względy dyscypliny wojskowej tego wymagają, można zatrzymać żołnierza naruszającego dyscyplinę wojskową i osadzić go w izbie zatrzymań na czas nie przekraczający 48 godzin.

2. Żołnierzowi zatrzymanemu na podstawie ust. 1 przysługują uprawnienia przewidziane dla osoby zatrzymanej w Kodeksie postępowania karnego, z tym że zażalenie na zatrzymanie przysługuje do właściwego miejscowo sądu wojskowego.

Art. 18. 1. Zakres stosowania kar dyscyplinarnych w zależności od charakteru służby i posiadanego przez żołnierza stopnia wojskowego, sposób wyjaśniania okoliczności i skutków popełnionego przewinienia, tryb wymierzania kar i uprawnienia przełożonych oraz zasady wykonywania i skreślania kar określa regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Minister Obrony Narodowej w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Sprawiedliwości określa, w drodze rozporządzenia, regulamin wykonywania kary dyscyplinarnej aresztu.

Rozdział 4

Odpowiedzialność za naruszenia honoru i godności żołnierskiej

Art. 19. 1. Żołnierze pełniący zawodową lub okresową służbę wojskową oraz oficerowie i chorążowie odbywający ćwiczenia wojskowe ponoszą odpowiedzialność przed sądami honorowymi za czyny, które naruszają honor i godność żołnierską.

2. Sądy honorowe są wybieralne.

Art. 20. 1. Sądy honorowe orzekają na mocy przekonania opartego na swobodnej ocenie dowodów, kierując się zasadami honoru i godności żołnierskiej oraz przepisami ustawy i przepisami wydanymi na jej podstawie.

2. Przy orzekaniu członkowie sądów honorowych są niezawisli.

Art. 21. 1. Sądy honorowe wszczynają postępowanie:

- 1) na wniosek właściwego przełożonego,
- 2) z własnej inicjatywy albo na wniosek kolektywu żołnierskiego,
- 3) na wniosek sądu lub prokuratora wojskowego,
- 4) na pisemny wniosek oficera, chorążego lub podoficera albo skargę osoby cywilnej pokrzywdzonej czynem stanowiącym naruszenie honoru i godności żołnierskiej.

2. Nie można wszczęć postępowania przed sądem honorowym, jeżeli od dnia popełnienia czynu naruszającego honor i godność żołnierską upływie okres jednego roku.

3. Jeżeli sprawa była przedmiotem postępowania karnego, postępowanie przed sądem honorowym nie może być wszczęte po upływie sześciu miesięcy od dnia uprawomocnienia się orzeczenia sądu lub postanowienia prokuratora wojskowego kończącego postępowanie karne. W tym przypadku termin określony w ust. 2 nie ma zastosowania.

Art. 22. 1. Jeżeli sąd honorowy nie dopatry się winy oficera, chorążego lub podoficera co do zarzucanych mu czynów, orzeka o uniewinnieniu.

2. W razie uznania, że oficer, chorąży lub podoficer jest winny zarzucanych mu czynów, sąd honorowy orzeka o winie i stosuje środki wychowawcze w postaci:

- 1) upomnienia,
- 2) nagany,
- 3) surowej nagany.

3. Jeżeli według oceny sądu honorowego środki wychowawcze wymienione w ust. 2 są niewspółmierne do wagi popełnionego czynu, sąd orzeka o winie oficera, chorążego lub podoficera i występuje do właściwego organu z wnioskiem:

- 1) o wymierzenie kary dyscyplinarnej zakazu opuszczania przez czas określony miejsca zakwaterowania,
- 2) o wymierzenie kary dyscyplinarnej ostrzeżenia o niepełnej przydatności do zawodowej służby wojskowej, obniżenia stopnia wojskowego, usunięcia z zawodowej służby wojskowej albo pozbawienia posiadanego stopnia wojskowego żołnierza do stopnia pułkownika (komandora) włącznie,
- 3) o pozbawienie stopnia oficerskiego wyższego niż stopień pułkownika (komandora).

4. Sąd honorowy nie wydaje orzeczenia, lecz kieruje sprawę do właściwego prokuratora wojskowego celem wszczęcia postępowania karnego, jeżeli według oceny sądu czyn popełniony przez oficera, chorążego lub podoficera zawiera znamiona przestępstwa.

5. Stosując środki wychowawcze lub występując z wnioskami, o których mowa w ust. 3, sąd honorowy może zobowiązać ponadto oficera, chorążego lub podoficera do przeproszenia pokrzywdzonego, a także do naprawienia wyrządzonej szkody.

Art. 23. Szczegółową organizację sądów honorowych, właściwość, skład i sposób wybierania tych sądów, zasady i tryb postępowania przy rozpatrywaniu spraw i orzekaniu, zasady i tryb wnoszenia i rozpatrywania odwołań oraz wykonywania orzeczeń sądów honorowych, zakres i sposób sprawowania nadzoru nad sądami honorowymi, jak również właściwość organów wojskowych w tych sprawach określa Minister Obrony Narodowej w drodze rozporządzenia.

Art. 24. Szeregowi oraz podoficerowie w czynnej służbie wojskowej nie podlegający właściwości sądów honorowych ponoszą odpowiedzialność przed sądami koleżeńskimi za czyny, które naruszają honor i godność żołnierską.

Art. 25. 1 Sądy koleżeńskie wszczynają postępowanie:

- 1) na zlecenie przełożonego,
- 2) z inicjatywy przewodniczącego sądu koleżeńkiego,
- 3) na wniosek sądu lub prokuratora wojskowego,
- 4) na wniosek żołnierza albo skargę pokrzywdzonej osoby cywilnej.

2. Przepisy art. 19 ust. 2, art. 20 22 ust. 1 stosuje się odpowiednio do sądów koleżeńskich

Art. 26. 1. W razie uznania, że żołnierz jest winny zarzucanego mu czynu, sąd koleżeński orzeka o winie i stosuje środki wychowawcze w postaci:

- 1) upomnienia,
- 2) nagany,
- 3) surowej nagany.

2. Jeżeli według oceny sądu koleżeńkiego środki wychowawcze wymienione w ust. 1 są niewspółmierne do wagi popełnionego czynu, sąd orzeka o winie żołnierza i występuje do przełożonego z wnioskiem o wymierzenie stosownej kary dyscyplinarnej.

3. Stosując środki wychowawcze lub występując z wnioskiem o wymierzenie kary dyscyplinarnej sąd koleżeński może również zobowiązać żołnierza do przeproszenia pokrzywdzonego, a także do naprawienia wyrządzonej szkody.

Art. 27. Organizację sądów koleżeńskich, skład i sposób ich wybierania oraz zasady i tryb postępowania przed tymi sądami określa Minister Obrony Narodowej w drodze rozporządzenia.

Art. 28. W razie potrzeby przesłuchania osób cywilnych w charakterze świadków sąd honorowy i koleżeński ma prawo wzywać i przesłuchiwać te osoby na zasadach i w trybie określonych w Kodeksie postępowania administracyjnego.

Rozdział 5

Uchylenie kar dyscyplinarnych i orzeczeń sądów honorowych

Art. 29. 1. Wymierzoną karę dyscyplinarną uchyła się w razie:

- 1) ujawnienia nowych okoliczności, które wskazują, że brak było podstaw do ukarania,
- 2) ukarania wbrew przepisom ustawy lub przepisom wydany na jej podstawie.

2. Uprawniony do uchylenia kar dyscyplinarnych jest dowódca, który karę wymierzył, i jego przełożeni.

3. Minister Obrony Narodowej może uchylić każdą karę dyscyplinarną wymierzoną żołnierzowi.

Art. 30. 1. Minister Obrony Narodowej może z przyczyn określonych w art. 29 ust. 1 uchylić każde orzeczenie sądu honorowego. Nie dotyczy to orzeczeń, na podstawie których nastąpiło pozbawienie stopnia oficerskiego wyższego niż stopień pułkownika (komandora). Orzeczenia takie może uchylić organ właściwy do mianowania na ten stopień

2. Uchylenie orzeczenia sądu honorowego na niekorzyść oficera, chorążego lub podoficera może nastąpić jedynie w razie ujawnienia nowych istotnych okoliczności nie znanych sądowi honorowemu w czasie rozpoznawania sprawy i nie później niż po upływie sześciu miesięcy od dnia wydania orzeczenia.

3. Uchylenie orzeczenia sądu honorowego, na podstawie którego nastąpiło wymierzenie kary dyscyplinarnej, powoduje uchylenie tej kary.

4. W razie uchylenia orzeczenia sądu honorowego, na podstawie którego nastąpiło pozbawienie żołnierza posiadanego stopnia wojskowego, żołnierz odzyskuje z mocy prawa utracony stopień z dniem uchylenia tego orzeczenia.

Art. 31. Szczegółowe zasady i tryb postępowania w sprawach, o których mowa w art. 29 ust. 2 i 3 oraz art. 30 ust. 1, określa regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 32. 1. W razie uchylenia kary dyscyplinarnej wyznaczenia na niższe stanowisko służbowe, obniżenia stopnia wojskowego albo usunięcia z zawodowej służby wojskowej oraz w razie uchylenia orzeczenia sądu honorowego, w wyniku którego pozbawiono żołnierza stopnia oficerskiego, chorążego lub podoficerskiego, ulegają uchyleniu skutki, jakie spowodowało wymierzenie kary dyscyplinarnej albo pozbawienie stopnia.

2. Tryb likwidacji skutków uchylenia innych kar dyscyplinarnych niż wymienione w ust. 1 określa regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział 6

Kontrola przestrzegania dyscypliny wojskowej, wykonywana przez wojskowe organy porządkowe

Art. 33. 1. Kontrolę przestrzegania dyscypliny wojskowej przez żołnierzy wykonują, oprócz właściwych przełożonych, wojskowe organy porządkowe.

2. Wojskowymi organami porządkowymi są Żandarmeria Wojskowa oraz służba garnizonowa i inne organy wojskowe.

3. Skład służby garnizonowej oraz inne organy wojskowe, o których mowa w ust. 2, określa Minister Obrony Narodowej w drodze rozporządzenia.

Art. 34. 1. W razie naruszania przez żołnierza dyscypliny wojskowej albo bezpieczeństwa i porządku publicznego poza terenami wojskowymi, uprawnionymi do interweniowania są także Policja i organy ochrony kolei. Zasady oraz zakres i tryb interweniowania przez te organy określają odrębne ustawy, z zastrzeżeniem ust. 2.

2. Zakres oraz zasady i tryb interweniowania policjantów wobec żołnierzy określają Ministrowie Obrony Narodowej i Spraw Wewnętrznych w drodze rozporządzenia.

Art. 35. 1. Wykonując kontrolę, o której mowa w art. 33 ust. 1, wojskowe organy porządkowe są uprawnione do:

- 1) legitymowania żołnierzy w celu ustalenia ich tożsamości lub sprawdzenia posiadania odpowiednich uprawnień,
- 2) zatrzymywania i doprowadzania żołnierzy w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw,
- 3) zatrzymywania żołnierzy stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia oraz doprowadzania ich do właściwych organów wojskowych,
- 4) przeszukiwania żołnierzy i pomieszczeń w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw,
- 5) dokonywania kontroli osobistej, a także przeglądania zawartości bagaży i sprawdzania ładunku w pojazdach, w razie istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary,
- 6) wydawania rozkazów żołnierzom, wobec których wykonują kontrolę, w granicach niezbędnych do wykonania tej kontroli,
- 7) żądania niezbędnej pomocy od jednostek organizacyjnych, jak również zwracania się w nagłych przypadkach do każdego obywatela o udzielenie doraźnej pomocy.

2. Wojskowe organy porządkowe w toku wykonywania czynności służbowych mają obowiązek respektowania godności żołnierzy oraz przestrzegania i ochrony praw człowieka. Czynności wymienione w ust. 1 powinny być wykonywane w sposób możliwie najmniej naruszający dobra osobiste żołnierza, wobec którego zostają podjęte.

3. Szczegółowe zasady i tryb wykonywania czynności, o których mowa w ust. 1 pkt 1, 3, 5 i 7, określa Rada Ministrów w drodze rozporządzenia.

Art. 36. 1. W razie niepodporządkowania się wydanym na podstawie prawa rozkazom wojskowych organów porządkowych, żołnierze tych organów są uprawnieni do stosowania następujących środków przymusu bezpośredniego:

- 1) fizyczne, techniczne i chemiczne środki służące do obezwładniania bądź konwojowania osób oraz do zatrzymywania pojazdów,
- 2) pałki służbowe,
- 3) wodne środki obezwładniające,
- 4) psy służbowe,
- 5) pociski miotane.

2. Żołnierze wojskowych organów porządkowych mogą stosować jedynie środki przymusu bezpośredniego odpowiadające potrzebom wynikającym z istniejącej sytuacji i niezbędne do osiągnięcia podporządkowania się wydanym rozkazom.

3. Rada Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa szczególne przypadki oraz warunki i sposoby użycia środków przymusu bezpośredniego, o których mowa w ust. 1.

Art. 37. 1. Jeżeli środki przymusu bezpośredniego wymienione w art. 36 ust. 1 są niewystarczające, żołnierze wojskowych organów porządkowych są uprawnieni do użycia broni palnej:

- 1) w celu odparcia bezpośredniego, bezprawnego zamachu na życie własne lub innej osoby,
- 2) w celu odparcia niebezpiecznego zamachu na obiekty jednostek (instytucji) wojskowych, a także na obiekty ważne dla bezpieczeństwa lub obronności państwa,
- 3) przeciwko żołnierzowi, który wezwany do natychmiastowego porzucenia broni lub niebezpiecznego narzędzia nie zastosuje się do tego wezwania i jego zachowanie wskazuje na bezpośredni zamiar użycia wobec człowieka broni lub innego niebezpiecznego narzędzia,
- 4) przeciwko żołnierzowi, który usiłuje przemocą odebrać broń uprawnionemu do jej posiadania,
- 5) w celu odparcia bezpośredniego zamachu na konwój ochraniający osoby, pieniądze, tajne dokumenty lub przedmioty wartościowe,
- 6) w pościgu za żołnierzem, wobec którego użycie broni było dopuszczalne w sytuacjach określonych w pkt 1—5,
- 7) w pościgu za żołnierzem podejrzanym o popełnienie szczególnie niebezpiecznego przestępstwa,
- 8) w celu udaremnienia ucieczki skazanego, tymczasowo aresztowanego bądź zatrzymanego szczególnie niebezpiecznego przestępcy.

2. W działaniach oddziałów i pododdziałów zwartych wojskowych organów porządkowych użycie broni palnej może nastąpić tylko na rozkaz ich dowódców.

3. Użycie broni palnej powinno następować w sposób wyrządzający możliwie najmniejszą szkodę żołnierzowi, przeciwko któremu użyto broni, i nie może zmierzać do pozbawienia go życia, a także narażać na niebezpieczeństwo utraty życia lub zdrowia innych osób.

4. Rada Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa szczególne warunki i sposób postępowania przy użyciu broni palnej, a także zasady użycia broni palnej przez oddziały i pododdziały zwarte, o których mowa w ust. 2.

Art. 38. 1. W razie zagrożenia albo niebezpiecznego zakłócenia bezpieczeństwa lub porządku publicznego przez żołnierzy, zwłaszcza poprzez sprowadzenie:

- 1) niebezpieczeństwa powszechnego dla życia, zdrowia lub wolności obywateli,
- 2) bezpośredniego zagrożenia dla mienia w znacznych rozmiarach,
- 3) bezpośredniego zagrożenia obiektów wymienionych w art. 37 ust. 1 pkt 2,

Zwierzchnik Sił Zbrojnych, na wniosek Ministra Obrony Narodowej, w celu zapewnienia bezpieczeństwa publicznego lub przywrócenia porządku publicznego, może zarządzić użycie uzbrojonych oddziałów lub pododdziałów wojskowych organów porządkowych.

2. W przypadkach nie cierpiących zwłoki decyzję, o której mowa w ust. 1, podejmuje Minister Obrony Narodowej, na wniosek Komendanta Głównego Żandarmerii Wojskowej, zawiadamiając o niej niezwłocznie Zwierzchnika Sił Zbrojnych.

3. Rada Ministrów, w drodze rozporządzenia, określa szczegółowe zasady i warunki użycia uzbrojonych oddziałów i pododdziałów wymienionych w ust. 1.

Art. 39. 1 W przypadkach, o których mowa w art. 34 ust. 1, funkcjonariuszom Policji i organów ochrony kolei przysługują wobec żołnierzy uprawnienia określone w art. 35—37

2. Uprawnienia określone w art. 35—38 przysługują wojskowym organom porządkowym również wobec osób nie będących żołnierzami, jeżeli osoby te współdziałają z żołnierzem w naruszaniu dyscypliny wojskowej lub bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także jeżeli dokonują one czynów zagrażających dyscyplinie wojskowej albo czynów przeciwko życiu i zdrowiu żołnierzy, mieniu wojskowemu lub obiektom wojskowym.

3. Uprawnienia określone w art. 35—37 przysługują wojskowym organom porządkowym również w toku wykonywania przewidzianych w odrębnych przepisach czynności asystencyjnych w postępowaniu egzekucyjnym, czynności ochronnych i konwojowych, a także czynności kontrolnych w zakresie ruchu drogowego oraz używania mundurów i oznak wojskowych.

4. Przepisy niniejszego rozdziału dotyczące żołnierzy stosuje się odpowiednio do żołnierzy, którzy nie pełnią czynnej służby wojskowej, oraz studentów szkół wyższych odbywających zajęcia wojskowe w studium wojskowym w czasie trwania studiów — w czasie noszenia przez nich munduru i oznak wojskowych

Rozdział 7

Odpowiedzialność żołnierzy za wykroczenia

Art. 40. 1 Żołnierze w czynnej służbie wojskowej ponoszą za wykroczenia odpowiedzialność dyscyplinarną lub przed sądami honorowymi, jeżeli przepisy niniejszego rozdziału nie stanowią inaczej.

2. Jeżeli postępowanie dyscyplinarne lub honorowe w sprawie o wykroczenie popełnione w czasie pełnienia czynnej służby wojskowej nie zostało wszczęte lub zakończone do dnia zwolnienia żołnierza z tej służby, sprawę przekazuje się organowi powołanemu do orzekania w sprawach o wykroczenia.

3. W przypadku, o którym mowa w ust. 2, postępowanie w sprawie o wykroczenie, wszczęte przed organem powołanym do orzekania w sprawach o wykroczenia, prowadzi się w dalszym ciągu

Art. 41. 1. Organy powołane do orzekania w sprawach o wykroczenia przesyłają otrzymane wnioski o ukaranie dotyczące żołnierzy w czynnej służbie wojskowej dowódcom jednostek wojskowych, w których żołnierze pełnią służbę, lub innym organom wojskowym.

2. Wnioski o ukaranie mogą być kierowane do organów wojskowych także bezpośrednio przez zainteresowane organy, instytucje lub osoby.

Art. 42. 1. Za wykroczenia, za które stosownie do przepisów Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia lub innych ustaw właściwe organy określone w tych przepisach mogą nakładać grzywny w drodze mandatu karnego, żołnierze w czynnej służbie wojskowej podlegają odpowiedzialności w trybie postępowania mandatowego; kary grzywny w drodze mandatu karnego wymierzają żołnierzom te organy.

2. W razie odmowy przyjęcia mandatu karnego lub nieuiszczenia grzywny w terminie, organ upoważniony do nałożenia grzywny w drodze mandatu karnego kieruje wniosek o ukaranie żołnierza do organu wojskowego określonego w art. 41 ust. 1.

3. Przepisy art. 40 ust. 2 i 3 stosuje się odpowiednio

Art. 43. W przypadkach określonych w art. 41 i 42 ust. 2 ukaranie dyscyplinarne albo wszczęcie postępowania przed sądem honorowym nie może nastąpić po upływie terminu przedawnienia przewidzianego dla danego wykroczenia w prawie o wykroczeniach.

Art. 44. 1. Za wykroczenia popełnione przed wciele niem do czynnej służby wojskowej żołnierze ponoszą odpowiedzialność na zasadach ogólnych.

2. Rada Ministrów określi w drodze rozporządzenia zasady i tryb wykonywania kar orzeczonych za wykroczenia, o których mowa w ust. 1, jak również zasady i tryb stosowania odroczeń, przerw i ulg w wykonaniu tych kar oraz odstępowania od ich wykonania.

Art. 45. Za wykroczenia skarbowe żołnierze w czynnej służbie wojskowej ponoszą odpowiedzialność na zasadach i przed organami określonymi w przepisach karno-skarbowych.

Art. 46. 1. Za czyny, za które w myśl obowiązujących przepisów właściwe organy cywilne uprawnione są do nakładania kar porządkowych, żołnierze w czynnej służbie wojskowej ponoszą wyłącznie odpowiedzialność dyscyplinarną lub przed sądami honorowymi.

2. Przepisy art. 40 ust. 2 i 3 stosuje się odpowiednio

Art. 47. Przymusowego doprowadzenia żołnierza w czynnej służbie wojskowej, w przypadkach określonych w obowiązujących przepisach, dokonują wojskowe organy porządkowe na wniosek organów zarządzających doprowadzenie.

Rozdział 8

Odpowiedzialność sędziów i prokuratorów wojskowych oraz odpowiedzialność zawodowa żołnierzy

Art. 48. Sędziowie sądów wojskowych ponoszą odpowiedzialność dyscyplinarną za wykroczenia i przewinienia dyscyplinarne oraz za czyny naruszające honor i godność żołnierską na zasadach określonych w ustawie o ustroju sądów wojskowych, a sędziowie Sądu Najwyższego będący oficerami zawodowymi — na zasadach określonych w ustawie o Sądzie Najwyższym.

Art. 49. Prokuratorzy wojskowi oraz asesory w wojskowych jednostkach organizacyjnych prokuratury ponoszą odpowiedzialność dyscyplinarną za przewinienia dyscyplinarne oraz za czyny naruszające honor i godność żołnierską, popełnione podczas lub w związku z wykonywaniem funkcji prokuratora albo asesora, na zasadach określonych w ustawie o prokuraturze.

Art. 50. Odpowiedzialność zawodową za postępowanie sprzeczne z zasadami etyki i deontologii zawodowej oraz za naruszenie przepisów o wykonywaniu swej specjalności zawodowej żołnierze pełniący zawodową lub okresową służbę wojskową ponoszą na zasadach określonych w ustawach dotyczących odpowiednich zawodów i ich samorządów zawodowych.

Art. 51. Za inne wykroczenia i przewinienia dyscyplinarne oraz za inne czyny naruszające honor i godność żołnierską żołnierze wymienieni w art. 49 i 50 ponoszą odpowiedzialność na zasadach określonych w ustawie.

Rozdział 9

Zawieszanie w czynnościach służbowych

Art. 52. 1. Właściwy przełożony może zawiesić żołnierza w czynnościach służbowych w związku z zarzutem poważnego naruszenia dyscypliny wojskowej, a zwłaszcza nadużycia uprawnień służbowych, jeżeli powstaje uzasadniona i niezwłoczna potrzeba odsunięcia go od wykonywania zadań na zajmowanym stanowisku służbowym.

2. Decyzję uprawnionego przełożonego o zawieszeniu w czynnościach służbowych doręcza się żołnierzowi na piśmie wraz z uzasadnieniem.

Art. 53. 1. Okres zawieszenia żołnierza w czynnościach służbowych nie może przekraczać jednego miesiąca.

2. Minister Obrony Narodowej w szczególnie uzasadnionych przypadkach może przedłużyć okres zawieszenia żołnierza w czynnościach służbowych do trzech miesięcy.

3. Przepis art. 52 ust. 2 stosuje się odpowiednio.

Art. 54. Właściwy przełożony obowiązany jest uchylić niezwłocznie zawieszenie w czynnościach służbowych, gdy ustaną przyczyny uzasadniające zastosowanie zawieszenia oraz w razie upływu terminu określonego w art. 53 ust. 1 lub 2.

Art. 55. Przepisy art. 52—54 nie naruszają uprawnień sądu lub prokuratora wojskowego do zawieszenia żołnierza w czynnościach służbowych w związku z prowadzeniem postępowania karnego.

Art. 56. Zasady i tryb postępowania w sprawach zawieszania żołnierzy w czynnościach służbowych oraz uprawnień przełożonych w tym zakresie określa regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 57. Zawieszanie w czynnościach służbowych sędziów i prokuratorów wojskowych normują przepisy ustawy o ustroju sądów wojskowych, ustawy o Sądzie Najwyższym i o prokuraturze.

Rozdział 10

Odwolania, skargi i meldunki

Art. 58. 1. Od decyzji, o których mowa w art. 11 ust. 2, przysługuje żołnierzowi, z zastrzeżeniem ust. 2, odwołanie do przełożonego wyższego stopnia na zasadach i w trybie określonym w regulaminie dyscyplinarnym Sił Zbrojnych

Rzeczypospolitej Polskiej. Wniesienie odwołania nie wstrzymuje wykonania decyzji.

2. Od decyzji o wymierzeniu kary określonej w art. 13 ust. 1 pkt 7 i ust. 2 przysługuje żołnierzowi zażalenie do właściwego miejscowo sądu wojskowego.

3. Od orzeczenia sądu honorowego I instancji przysługuje żołnierzowi odwołanie do sądu honorowego II instancji, na zasadach i w trybie określonym w rozporządzeniu, o którym mowa w art. 23. Wniesienie odwołania wstrzymuje wykonanie decyzji.

4. Od orzeczenia sądu koleżeńkiego odwołanie nie przysługuje.

5. Od decyzji o zawieszeniu w czynnościach służbowych przysługuje żołnierzowi odwołanie do przełożonego wyższego stopnia, na zasadach i w trybie określonym w regulaminie dyscyplinarnym Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Wniesienie odwołania nie wstrzymuje wykonania decyzji.

Art. 59. Żołnierz ma prawo wnoszenia skarg do właściwego przełożonego lub organu wojskowego, dotyczących naruszenia uprawnień żołnierza albo jego praw jako człowieka i obywatela oraz dotyczących sposobu załatwiania jego spraw przez przełożonych i organy wojskowe.

Art. 60. Żołnierz może wnieść skargę tylko we własnej sprawie.

Art. 61. 1. Skarga wniesiona przez żołnierza powinna być rozpatrzona przez właściwego przełożonego lub właściwy organ wojskowy najpóźniej w terminie miesiąca od dnia wniesienia.

2. O sposobie załatwienia skargi zawiadamia się wnoszącą skargę.

Art. 62. 1. Żołnierz może składać meldunki do przełożonych lub innych organów wojskowych.

2. Przedmiotem meldunków mogą być w szczególności sprawy niedociągnięć w działalności organów wojskowych, naruszenia praworządności, nadużyć oraz zaspokajania potrzeb żołnierzy.

3. Meldunek może zawierać własne propozycje i wnioski żołnierza dotyczące usunięcia zauważonych niedociągnięć, nadużyć lub naruszeń.

4. W sprawach rozpatrywania meldunków przepis art. 61 stosuje się odpowiednio.

Art. 63. Zasady i tryb wnoszenia skarg i meldunków, właściwość organów wojskowych w tych sprawach oraz zasady i tryb postępowania przy rozpatrywaniu skarg i meldunków, o których mowa w art. 59 oraz art. 62 ust. 1—3, określa Minister Obrony Narodowej w drodze rozporządzenia.

Rozdział 11

Przepisy końcowe

Art. 64. Minister Obrony Narodowej w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych wyda w drodze rozporządzenia regulamin dyscyplinarny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 65. 1. Przewidziane w ustawie uprawnienia Ministra Obrony Narodowej i podległych mu organów wojskowych przysługują odpowiednio Ministrowi Spraw Wewnętrznych i podległym mu organom w stosunku do żołnierzy pełniących służbę w podporządkowanych mu jedno-

stkach wojskowych i innych podległych mu jednostkach organizacyjnych.

2. W sprawach określonych w art. 7 ust. 4, art. 23, 27, 33 ust. 3 i art. 63 Minister Spraw Wewnętrznych działa w porozumieniu z Ministrem Obrony Narodowej.

Art. 66. Traci moc ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o odpowiedzialności żołnierzy za przewinienia dyscyplinarne i za naruszenia honoru i godności żołnierskiej (Dz. U. z 1951 r. Nr 6, poz. 55, z 1954 r. Nr 34, poz. 142 i z 1958 r. Nr 2, poz. 5 i Nr 36, poz. 164).